

I

Despre cele trei începuturi

„Iară unde lipsește în limba noastră cea românească și nu avem cuvinte cu care să putem spune unele cuvinte mai ales întru învățături și în științe, atunci cu socoteală, și numai cât iaste lipsa, putem să întindem să luăm cuvinte ori din cea grecească, ca din cea mai învățată, ori din cea latinească, ca de la a noastră maică, pentru că limba noastră cea românească iaste născută din limba cea latinească.”

(Samoil Micu, *Loghica*, p. 58)

1. Preliminarii

Ca din nimic, în Europa cel puțin, filosofia apare numai în Grecia, aceasta, deopotrivă „material” și „formal”, morfologic și sintactic. Următoarea în serie istorică, aceea romană, pornea de la o experiență și, ceea ce pare mai important, de la un limbaj.

Deși credea că latina „nu numai că nu este săracă, după cum se consideră în general, dar este chiar mai bogată decât limba grecilor”, Cicero n-a ezitat să recurgă la aceasta: „pentru a nu mă referi la domeniile de elită proprii oamenilor liberi, nici meșteșugarii nu și-ar stăpâni meseria dacă n-ar utiliza

termeni necunoscuți nouă, dar proprii meseriei lor. Astfel, agricultura, de care s-ar înspăimânda orice om rafinat și elegant, a desemnat situațiile proprii ei cu termeni noi. Cu atât este mai necesară terminologia pentru filosof. Căci filosofia este meșteșugul vieții, iar cei care discută despre ea nu pot să-și extragă cuvintele din for. Stoicienii au inventat în acest domeniu cel mai mult dintre toți filosofi, iar Zenon, magistrul lor, n-a descoperit idei propriuzise, ci mai degrabă cuvinte noi” (*De fin.* I, 2; III, 2).

Dar, în acest fel, pericolul mimetismului pândează mai peste tot. În cazul în care se împrumută (dacă nu chiar se copia) limbajul grecilor, nu se transferă însăși filosofia lor în spațiu roman? „Este legitim să utilizăm un cuvânt grecesc în lipsa unui cuvânt latin potrivit.” Însă „nu va fi cazul să traduci, ca traducătorii nepricepuți, un cuvânt grec printr-unul latin, dacă există un termen consacrat pentru ideea respectivă. Eu unul utilizez, de obicei, dacă n-am altă posibilitate, mai multe cuvinte latinești pentru a exprima o idee desemnată de greci printr-un singur cuvânt”. Totul cu mari precauțiuni însă, pentru a nu sacrifica precizia și claritatea. Între a vorbi imprecis, dar neapărat latinește, și a folosi cu profit maxim în ordinea limpezimii și a rigorii termenii grecești, este preferabilă cea de a doua variantă. Căci „într-o expunere de felul acesteia”, filosofică deci, înclinarea „către un limbaj colorat... mi se pare puerilă”. Numai „capacitatea de a vorbi clar și precis este proprie omului învățat și inteligent” (*De fin.*, III, 4, 5).

Din latina romană se constituia aceea medievală, a scolasticii, în prelungire aceasta, dar în altă paradigmă. Cel puțin ca „lingua philosophica” a școlii, filosofică și teologică, sub dublă *auctoritas*: *divina* (Sf. Scriptură și Sfinții Părinți) și *humana*

(tradiția profană) și astfel, pentru *vera philosophia seu fides christiana*, dar și pentru *philosophia saecularis*, ea se configura pe măsură (Springhetti, *Latinitas fontium...*, pp. 74-77). Iar din latina școlii aveau să se extragă limbajele „moderne” în limbile „vulgare” (și, deci, în culturile „naționale”). Primii „moderni”, formați în limba școlii, săvârșesc însă marea ruptură lingvistică, scriind și în „vulgară”. Francis Bacon își scrie *Eseurile (Essays or counsels civil and moral)* în engleză, dar le traduce el însuși, cu mici excepții, în latină, după cum se indică pe coperta ediției din 1638 (*Tomus ab ipso honoratissimo auctore, praeterquam in paucis, latinitate donatus*). S-ar putea ca, pentru verificare, Descartes, la rândul său, să meargă mai departe. După șapte ani de la apariție, *Discours de la méthode* era tradus în latină de abatele de Courcelles, mai curând „literal”. „Eu însă, prevenea Descartes într-o «urare» cititorului său, am modificat adesea cugetările însele, căci m-am străduit peste tot să-mi îndrept propria gândire...” Apoi, în 1641, apăreau, la Paris, *Méditationes de prima philosophia*, pentru ca în 1647 să fie (parțial) publicate în traducere franceză. „Verificarea” virtuților limbii franceze era, astfel, în două mișcări: dinspre ea către latină și invers. În Germania, Sebastian Brant scria poemul satiric-moralizator *Corabia nebunilor (Das Narrenschiff)* în germană, pentru ca în 1497 să fie tradus în latină. În 1521, Luther începea să aducă *Biblia Vulgata*, cum spunea el însuși, „în limba mamei de acasă”.

2. Dimitrie Cantemir (1673-1723) scrie *Divanul* în românește (ediția este însă însoțită de textul grecesc), apoi în latină – *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago, Compendiolum universale logices institutiones*, pentru ca în 1705 să revină la

limba autohtonă, în *Istoria ieroglifică*, aceasta ca un „certificat de naștere” al filosofiei noastre. Faptul nu ține de scrierea ca atare, aceasta fiind, cum zicea Călinescu, „un *Roman de Renard* românesc, însă cu scopuri polemice” (*Istoria literaturii...*, p. 38). Ea, oricâtă bunăvoință, dacă totuși Cantemir are nevoie de bunăvoința cuiva, nu este operă de filosofie, iar filosofia, câtă este, nu pare a fi relevantă. Cantemir dădea semne în *Divanul*, în *Imago...*, în *Compendiolum...* că știe filosofie, oricum mai multă decât este în... roman. Concepție? S-a căutat cam hagiografic și încă mai rău, urmându-se o metodă (dacă era ceva metodic aici) de raportare la *Istorie...* narativist-rezumativ, reconstituirea „concepției” filosofice („elemente” de ontologie, de gnoseologie, de logică, de etică, de psihologie) cât mai „rotundă”, adesea chiar, cât mai convenabilă paradigmei de interpretare. Numai că *Istoria...* nu doar că este roman, dar aduce cu un *sui generis* „symposion” care îl amintește pe acela ciceronian, din *Despre supremul bine și supremul rău*. Ca personaje, L. Manlius Torquatus vorbea despre filosofia epicuriană, Cato cel Tânăr despre stoicism, N. Papius Piso despre aristotelism și academici. Din umbră, Cicero apărea stoicismul, dar respinge epicureismul. „Discursurile” neprietenilor din *Istoria...* lui Cantemir (Struțocămila, Vidra) se poate presupune că nu dădeau seamă de părerile autorului, pe când acelea ale apropiaților (Ciocalul, Bâtlanul, Lupul), da. Însă, oricum, cât se poate vorbi de o filosofie chiar în roman, ea nu dă măsura exactă a contribuției decisive a lui Cantemir, în genere, a *Istoriei...*, în special, la întemeierea și ridicarea filosofiei românești. Locul său este similar celui al lui Cicero, care nu avea o concepție bine individualizată și, totuși, era întemeietorul, gestul său fiind hotărâtor nu

numai pentru cultura romană, dar, indirect, pentru tot ceea ce a urmat, în Europa, în ordinea filosofiei. Aceasta, în măsura în care trecerea de la limbajul grecesc la acela latin era opera sa.

Cantemir de bună seamă că se putea exprima filosofic mai bine în latină, numai că astfel ar fi făcut filosofie în *limba latină*. Or, ca literatura, și filosofia este fenomen în limbă.

„Vii știi, iubitele, că nu pentru cei carii într-aceste pomenite limbi pedepsiți sânt scara acii am supus, ce, pentru ca de împrumutarea cuvintelor streine cei mai nedepriși lovind, vreare-aș ca așe a le înțalege și în dialectul strein să se desprindză. Că așe unul după altul nepărăsit urmând, spre cele mai adânci învățături, prin hirișă limba a noastră a purcede a să îndrăzni, cu puțință ar fi, precum alalte limbi de la cea elinească îndămnându-se cu deprinderea îndelungă și a limbii suptiere și a cuvintelor înșămnare ș-au agonisit.” (*Istoria..., Iarăși cătră cititoriu*, p. 7).

Intenția este clară și sporește în limpezime cu atât mai mult, cu cât Cantemir așeza la începutul *Istoriei...* o „Scară a numerelor și cuvintelor streine tâlcuitoare”, un fel de dicționar de numai 280 de cuvinte, dintre care cam 40 sunt ale filosofiei. Aduse în limba română, ele erau și explicate, adesea exact. „Discursurile” în care cuvintele în cauză aveau să fie tot atâtea exerciții sau încercări de a le proba virtuțile.

Astfel, Cantemir zice „Activitas” și explică „Făcătorii, lucrarea lucrului”, „Aporia” era „Întrebare cu prepus, care poștește dezlegare”, „Argument”, apoi „Dovadă, cuvânt, voroavă doveditoare”. „Atomistii – Filosofii carii sunt din ceata epicurilor și dzic că toate în lume sunt tâmplătoare.” „Atomuri – lucrul carele într-un alt chip sau parte să mai

poate despărți, despica, tăia, netăiat”. „Axioma – o zisă filosofască carea în loc de canon, de pravilă să ține.” „Atheist – Fără Dumnezău, om carile vreunui Dumnezău nu să închină.” „Barbara – este o formă de siloghismuri, carile să face din toate protasele adeveritoare și părtnicești.” „Gheneralis – de niam, cel mai de frunte, cel ce cuprinde chipurile supt sine.” „Dialectic – cela ce știe a să întreba după canoanele loghicăi.” „Energhie – Putința a să face, făcătorie, lucrare”. „Enthimema – Siloghism ritoricesc”. „Experienția – Dovadă, ispită carea să face cu lucrul, cu simțirea”. „Ithica – Învățătură carea tocmește obiceiile oamenilor, cetăților.” „Idéa – Chipul a fietecui lucru pre carile mintea plăzmuindui-l ca cum ieste îl înformuiește.” „Categorii – sânt zece forme supt carile Aristotel toate ființele lucrurilor cuprinde.” „Cfinditas¹ – Ceința, singură ființa lucrului, ceia ce ieste.” „Materie – orice supt formă s-ar supune, precum materia lumânării ies-te ceara, săul.” „Metamorfosis – Schimbarea feții, preobrajenie schimosire”. „Metafizic – Cela ce are știință a celor peste fire.” „Metafizica – Învățătura carea arată lucruri mai sus de fire.” „Praxis – Fa-cere după învățătură, urmarea lucrului.” „Probă – ispită, dovadă, căutare, lucru adeverit.” „Pronie – maidenainte cunoștință dumnezăiască, orânduiala vecinică.” „Protasis² – înainte punere, din trii să face un siloghizm dialecticesc.” „Schipticesc – cu-vânt carile pururea supt prepus rămâne; era filosofi schipticii carii în toate prepus avea.” „Stihie³ – în-cepătura lucrului din materie, unii dzic să fie patru, alții trei, alții mai multe, alții numa una.” „Sofisma

1 *Quidditas, quid est.*

2 Premisă

3 *Stoicheion* (gr.), *elementum* (lat.)

– știință înșelătoare, știință mincinoasă în locul a cei adevărata vândută.” „Siloghismos – Socoteală adevărată, carea la dialectici din trii protase să face.” „Tropuri – chipuri, mijloace, lesniri, împodobiri ritoricești.” „Fantezie – Păreră, închipuirea minții.” „Fizic – cela ce știe știința fizicii.” „Theorie – Privală, știință, vederea, cuprinderea minții.” „Ypothesis – Supunere, lucrul pre carile altele să sprijinesc. Așișderea, ypothesis să înțelege arătarea și materia, carea cele mai de treabă capete supt dânsa strânge...” (*Istoria...*, pp. 8-26).

La acestea se mai adaugă altele câteva din „Scaara...” de încheiere: „Cinci glasuri a lui Porfirie – Temeiul logicăi, neamul, chipul, deosăbirea, hiriș și tâmplarea”, „Școala lui Dioghenis – Să cheamă filosofia câinească, carii toate lucrurile firești dzicea că n-au rușine”, „platonicesc” („Dobitoc platonicesc – Omul, dobitoc în doaă picioare”) ca și din cuprinsul *Istoriei...*: adevăr, adevărat, adevereală, adeveri, adevericione, adevérit, adevéritor, „a fi a lucrului” (firea lui), „firea în lucruri care le face ce sânt și a lucra ce poruncă au a nu lucra”, „pricina săvârșitoare” (II, p. 173), „a sa hirișă clătire”, mișcare proprie (II, p. 38) „pricina dintâi” (I, p. 258), cele „patru pricini” (aristotelice), „pricinile firești”: „pricina formei”, „partea materiască” – „pricina din ce”, „pricina făcătoare” – „pricina săvârșitoare”, „a patra pricină carea ieste a săvârșitului” – „pricina săvârșitului” – „pricina pentru ce” (II, p. 183; I, pp. 110, 113, II, p. 173, I, p. 114, 111, II, p. 173), „ceința” și „câtința”, pentru calitate (ce) și pentru cantitate (cât): „nu ceința, ce câtința materii cearcă” (I, p. 177), „filosofi fizicești”, „filosofi ghymnosofiști” (I, pp. 42, 185), filosofia, „ce ființa lucrului” trebuie să tâlcuiască (I, p. 83), „materie” (I, pp. 113, 175) ș.a. Exercițarea, în limbă, începuse însă mai

înainte, cu *Divanul* (1698), unde folosește „arhetip” („cap pildelor”), „ceință” („omului întreg și cu minte slujindu-se trebuie a lor izvor și începătură, firea și ceința, puterile și slujirea căutând și pricină apucând...”), „câtință” („câtința ceriului”, „numai cu câtința a ne asemena nu putem, căci tu ești mai mare, eu sânt mai mic”), „ființa cea ascunsă” (a lui Dumnezeu), „ființa cea din lontru” („a bunătății și a curățirii”), „firea cea omeniască” („să o schimb pre firea dobitociască?”), „firea focului”, „substanție” („înțelepciunea iaste substanție, adecă suptstare a tot lucrul cu cinste a face) ș.a. (199 V, 107V, IV – 35 V, 104 V 129 V, 28 V, 39 V, 109 V). Transcrie și nume de filosofi: „Arhita” (Archytas), „Aristotel”, „Avgustin sfântul”, „Țițeron” (Cicero), „Epictet” – „Epictetos” – „Epictitos” – „Epictitus”, „Epicuros”, „Eraclitus”, „Pithagora filosoful”, „Platon”, „Plutarcus” – „Plutarhus”, „Seneca”, „Socrates”, „stoici” („Ale stoicilor porunci...”, 138 V), „Thalis filosoful”.

Gândul, așadar, era mai vechi și, ceea ce este mai important, stăruitor. În cel de al doilea cuvânt „cătră cititoriu” („iarăși...”) se ruga să poată aduce și „învățătura Loghicăi pre limba noastră” (*Istoria*, p. 7). Dar împrejurările aveau să hotărască altfel. Oricum, calea era tăiată; „primul început”, pentru a folosi o sintagmă încă antică aplicată filosofiei grecești, pornise.

Și în *Divanul*, Cantemir exersa punând în „giudeț” sufletul cu trupul și prin acesta cu „lumea”. Plăsmuită de Dumnezeu, tocmai de aceea aceasta era „gândirea plină de flori”, numai că „nestedzi-toare, cădzătoare”, în dialog „înțeleptul” și „lumea” se înfruntau cu privire la aceleași probleme și în aceeași limbă, doar că în semantici diferite, după cum le era firea și după cum înțelegeau să

Cuprins

Câteva cuvinte.....	5
Introducere. <i>Despre filosofia românească.</i>	
<i>Dacă există</i>	7
I. <i>Despre cele trei începuturi</i>	17
1. Preliminarii	17
2. Dimitrie Cantemir.....	19
3. Samoil Micu	27
4. În urmarea primelor două începuturi.....	35
5. Titu Maiorescu.....	59
II. „ <i>Dirrecția Nouă</i> ” – <i>Maiiorescienii</i>	71
1. Preliminarii	71
2. P.P. Negulescu.....	86
3. C. Rădulescu-Motru	104
4. Ion Petrovici	156
5. Mircea Florian	171
III. „ <i>Noua spiritualitate</i> ”	185
1. Preliminarii	185
2. Nae Ionescu	196
3. Mircea Eliade.....	202
4. Mircea Vulcănescu	208
5. Emil Cioran	216

6. Constantin Noica	222
Addenda: Vasile Băncilă.....	233
IV. „ <i>Independenții</i> ”	245
1. Preliminarii	245
2. Vasile Conta.....	247
3. Camil Petrescu.....	259
4. I.D. Gherea	276
5. D.D. Roșca.....	283
6. Lucian Blaga.....	292
V. <i>Reviste</i>	331
1. „Revista de filosofie”	332
2. „Saeculum”	338
<i>În loc de încheiere. 1944-1948</i>	347
Bibliografie	385